

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА III – Меѓународни тематски зборник

**SCIENCE BEYOND BOUNDARIES III – Thematic Collection of Papers
of International Significance**

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ III - Международный тематический сборник

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

**НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА III:
3. ИСТОРИЈА СВЕТА
И УМЕТНОСТИ**

КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2020.

UNIVERSITY OF PRIŠTINA / УНИВЕРЗИТЕТ В ПРИШТИНЕ
FACULTY OF PHILOSOPHY / ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

SCIENCE BEYOND BOUNDARIES III:
3. HISTORY OF THE WORLD AND ART
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ III:
3. ИСТОРИЯ МИРА И ИСКУССТВА

KOSOVSKA MITROVICA
2020

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА – Међународни тематски зборник
SCIENCE BEYOND BOUNDARIES – Thematic Collection of Papers
of International Significance

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ - Международный тематический сборник

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА 3: ИСТОРИЈА СВЕТА И УМЕТНОСТИ
SCIENCE BEYOND BOUNDARIES 3: HISTORY OF THE WORLD AND ART
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ 3: ИСТОРИЈА МИРА И ИСКУССТВА

Издавач

*Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици*

За издавача

Проф. др Звездан Арсић

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Звездан Арсић

Уредници

Проф. др Божидар Зарковић

Доц. др Данијела Тешић Раговановић

Рецензенти

Prof. dr Brent Davis, Westcliff University, Irvine, USA

Prof. dr Terence Clifford Amos, Université Catholique de Lille, France

Prof. dr Davronzohn Erinovich Gaipov, Suleyman Demirel University, Kazakhstan

Проф. др Мајло Пижурџа, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

Проф. др Рагован Антонијевић, Филозофски факултет Универзитета у Београду

Секретари редакције:

Снежана Зечевић, Мина Лукић, Милица Дејановић, Аница Рагосављевић

ISBN за издавачку целину 978-86-6349-150-2

ISBN 978-86-6349-153-3

Међународни тематски зборник *Наука без граница III* резултат је научноистраживачких пројеката *Превод у систему компаративних изучавања националне и стране књижевности и културе* (ОИ 178019) и *Косово и Метохија између националне идентичности и евроинтеграција* (III 47023), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Радови се објављују и дистрибуирају у складу са лиценцом Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0. (CC BY NC 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Оцене изнете у радовима лични су ставови аутора засновани на њиховим истраживањима и не изражавају мишљење Уређивачког одбора нити установе у којој су аутори запослени.

САДРЖАЈ

Ahmet Yüksel <i>Some Observations on the Serbian Schools in the Ottoman Empire After the Process of Gaining Their Independence</i>	1
Marija V. Kocić, Dalibor M. Elezović <i>Topla at the Beginning of the XVIII Century - An Example of the Integration of the Newly Conquered Area Into the Administrative System of Venice</i>	15
Радмило Б. Пекић <i>Фиренћинци у Дубровнику и њихова њослуја у XV вијеку</i>	33
Глигор М. Самарцић <i>Биљешке о миљоказима са јуја Горње Мезије (Неколика ѡримјера са Косова и Мејхохије)</i>	45
Ђорђе Н. Ђекић, Марко М. Шаптовић <i>Мојив једнолавој и дволавој орла у Сѡугеници</i>	57
Перица Н. Шпехар <i>Фунерарна ѡракса у јужној Панонији у раном средњем веку</i>	73
Весна Б. Милетић-Степановић <i>Регионални одјективни културни кајиниал Срдије као елементи културне рејродукције</i>	95
Марко С. Николић <i>Теоријско и ѡрактично деловање у заштини и ѡрезентиацији културној наслеђа у Срдију XIX и XX веку. историјски ѡрејлег</i>	113
Daniјela T. Tešić-Radovanović, Branka M. Gugolj <i>Some Aspects of Decorations on Early Christian Lamps from the Central Balkans</i>	131
Миљана М. Матић <i>Из средњовековних ризница: два енкониона манасиѡра Ново Хојово у Музеју Срјске ѡравославне цркве</i>	157
Сања Р. Пајић, Роза Г. Дамико <i>Досале ди Бадија Арденја: везе иѡалијанске и Балканске уметносѡи крајем XIII и ѡочейком XIV века</i>	181
Јован Ј. Алексић <i>О крајкоѡрајном ослодођењу Грачанице и околине ѡоком Друјој срјско-ѡурској раѡа (1877-1878)</i>	211

Божица Ж. Славковић Мирић <i>Развој рудника Трепча у периоду између два светска рата</i>	225
Урош Д. Микетић <i>Српски џлас о Македонији, Црној Гори, Косову и Мейхохији и Рашкој обласћи 1939-1940. године</i>	245
Melina P. Rokai <i>Christine de Pizan, Anne of France, and Political Thought without Gender Boundaries in the Long Fifteenth Century</i>	259
Милош О. Милетић <i>Тарски Никшићи од средине XV до краја XVII века</i>	277
Александар Г. Миљковић <i>Српска џаироијска друштва и чейничка акција у Сшарој Срдији и Македонији од 1903. до 1912. године</i>	297
Радован Т. Фемић <i>Сложености јуословенској идентитетској у насшави историје за средње школе у Црној Гори (1974-1990)</i>	315

БОЖИЦА Ж. СЛАВКОВИЋ МИРИЋ¹

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
БЕОГРАД

РАЗВОЈ РУДНИКА ТРЕПЧА У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Рудник Трепча је у периоду између два светска рата био веома значајан. Међу рудницима био је први на Балкану, а други у Европи. Британско предузеће *Selection Trust* из Лондона предузело је 1924. истраживање рудних потенцијала Трепче, а концесије за експлоатацију руде откупило је 1927. Опрема рудника и флотације била је, за то време, најмодернија. Копови трепчанских рудника обиловали су оловном и цинканом рудом и према капацитету инсталација могло се годишње извући око 80.000 тона ове руде. Углавном је олово из Трепче ишло преко Солуна у Белгију, а затим у мањој мери у Француску, Немачку и друге земље. Поред индустријског, рударског и трговачког значаја, рудник Трепча имао је и друштвени и културни значај за Косовску Митровицу и околину у периоду између два светска рата. Енглези су допринели развоју појединих спортова и организовању спортских такмичења, на њихов позив гостовали су џез оркестри; организовали су приредбе за верске празнике. Оснивана су различита друштва и клубови са овим именом (музичко друштво, фудбалски клуб, шах-клуб, бициклички клуб, атлетски клуб). Тиме је био унапређен друштвени и свакодневни живот Косовске Митровице, али и целог простора Косова и Метохије у наведеном периоду.

Кључне речи: Косово и Метохија; Косовска Митровица; период између два светска рата; рударство; Трепча.

1 bozica.slavkovic@gmail.com

Рад је део пројекта *Традиција и трансформација - Историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (евиденциони број 47019), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

КРАТАК ПРЕГЛЕД ИНДУСТРИЈСКОГ РАЗВОЈА
 ЈУЖНЕ СРБИЈЕ И КОСОВСКЕ МИТРОВИЦЕ
 ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

До 1912. године *Јужна Срдија* скоро да није имала индустрију, а њени становници су своје економске потребе подмиривали стварима произведеним у кућној индустрији (*Бановина Варгарска*, 1931, стр. 14). Међутим, у годинама после Првог светског рата, продирањем европских обичаја и навика, потрошња индустријских производа у овом делу је све више расла. Ипак, као што се наводи у часопису *Јужни преглед* за мај 1930. на страни 252, индустрија у *Јужној Срдији* и поред државне заштите и разних бенефиција које је ова радност уживала на царини, железницама и порезима, није имала замаха, пре свега, због недостатка потребног инвестиционог и обртног капитала (односно дугорочних кредита) које домаћи новчани заводи нису могли да пруже, а странци због непознавања прилика у овом делу Краљевине нису показивали довољно склоности да се ангажују у индустрији *Јужне Срдије*.² Такође, на овом простору се већина становништва бавила пољопривредом (199.000 активног становништва), па је индустрија остајала по страни (у индустрији, рударству и грађевинарству и занатству радило је 9.000 људи) (Хадри, 1967, стр. 62). Највећи део развијене индустрије био је везан за прерађивање сељакових производа. Тако је у индустрији *Јужне Срдије* прво место заузимала млинарска индустрија (810 млинова) (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 124–125; Petrović, 1940, стр. 72–73). Поред млинова, постојало је још 25 мањих предузећа, 2 циглане, 2 рудника, 3 ледаре, 5 стругара и 3 електричне централе (Хадри, 1967, стр. 62). Индустријски најразвијенији крај на Косову и Метохији између два светска рата била је Косовска Митровица са околином³, чему је нарочито доприносио рудник Трепча.

- 2 Индустрија Југославије је у међуратном периоду била у процесу спорог и неравномерног развоја, противречности производње и потрошње и са релативно ниским животним стандардом радништва. Светска привредна криза одразила се на целокупни привредни развој земље. У периоду од 1930. до 1932. број индустријских предузећа се смањио за 14,4%, али кад је криза попустила дошло је до пораста индустрије. Број предузећа је порастао са 36,6% 1938. у односу на 1932. (Dimitrijević, 1962, стр. 104–105) да би удео индустрије у производњи 1939. износио 41% (Димитријевић, 1949, стр. 7).
- 3 Косовска Митровица имала је две електричне централе (Reich, 1933, стр. 28–163). У Чечеву код Косовске Митровице била је подигнута хидроцентрала, са снагом од око 350 киловата, која је била довољна за потребе становништва града, док је за потребе Трепче 1930. подигнута термоцентрала, која је 1939. давала 92,8% целокупне производње електричне енергије на Косову (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 124–125; *Бановина Варгарска*, 1931, стр. 14; Гавриловић, 1933, стр. 66; Чемерићић, 1937, стр. 716–719). У Косовској Митровици биле су подигнуте три стругаре, на парни и на електрични погон, као и парна пилана Цафера Деве (Урошевић, 2001, стр. 331–332). Такође, 1936. овде је отворена фабрика црепа (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 124–125).

ТРЕПЧА – ПОЧЕТАК РАДА, УПРАВА И РАДНИЦИ

Први писани трагови о руднику Трепча датирају још од 1303, а као значајан рудник наводи се у српској средњовековној држави. Ипак, доласком Турака, а нарочито након сеобе Срба 1690, рударство у Србији замире. Активно коришћење рудника Трепча почиње после Првог светског рата (Бјелић, 2019, стр. 253–255; Златковић, 2004, стр. 13–46). Почетком 1919. била је упућена британска мисија да процени штету нанету привреди земље услед ратних разарања. Александар Вреј, њен члан, из Одељења за научна и индустријска истраживања, поднео је извештај под називом „Геологија и минерална богатства државе Срба, Хрвата и Словенаца“ у коме је нагласио важност овог терена због руда олова (Wray, 1921, стр. 117). Ускоро се за овај простор заинтересовала енглеска компанија *Selection Trust* из Лондона. Предузеће је ступило у контакт са Николом Пашићем и његовим сином Радомиром, који је ангажовао екипу на челу са загребачким професором Тућаном да би утврдио вредност рударске концесије (Златковић, 1997, стр. 32).

Предузеће *Selection Trust*, на челу са Алфредом Честером Битијем, америчким инжењером рударства, предузело је 1924. истраживање рудних потенцијала Трепче (Petrović, 1940, стр. 95–97). Крајем 1925. југословенски инжењер Драшкоци упутио је енглеску компанију на потенцијал Трепче. Компанија је зато послала екипу на челу са југословенским инжењером Зборилом, која је утврдила да је рудник богат на хоризонту од 830 метара (Златковић, 1997, стр. 32; Simić, 1951, стр. 216). Већ 1927. фирма је откупила концесију Трепче на педесет година за експлоатацију руда од Радомира Пашића, на простору од 529.642.561 м². За преузимање ове концесије предузеће је 9. децембра 1927. основало посебну компанију *Trepča Mines Limited* са седиштем у Лондону (Трепча, 1974, стр. 35), чије име је остало до краја Другог светског рата (Nikolić, Trajković, Vajić, Vujačić, 2017, стр. 45). Компанија је 1928. утврдила резерве руде од 500.000 тона.⁴

Након првих повољних резултата на хоризонту 830 метара извршена су геолошка истраживања и на коти 610 метара и коти 485 метара, као и на локалитетима у реону села Мељенице, око 1,5 километара североисточно од Старог Трга и на Трепчанском брду, око 2,5 километара источно од рудника. Истражним радовима утврђено је да се рудна маса састоји из сулфида олова, цинка и гвожђа, са малом количином сребра удруженог са оловом. Тако је количина резерве руде била повећана до 1930. на 1.750.000 тона (Златковић, 1997, стр. 32). Такође, акцијски капитал који је приликом оснивања компаније износио 107.500 фунти стерлинга повећан је на 200.000

4 Радничке новине наводе да су у руднику Трепча резерве руде износиле 3,9 милиона тона. Просечна садржина била је 9,5% олова, 5,2% цинка и 4 унце сребра по тони (Радничке новине, 1. јануар 1938, бр. 1).

фунти, а Управни одбор повећао је 1929. капитал на милион фунти ради изградње постројења за транспорт и флотирање руде, као и радничког и службеничког насеља (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 130–131).⁵

Рудна маса и рудник били су у месту Стари Трг, у клисури реке Трепче, 8 км североисточно од Косовске Митровице. Овај рудник свечано је отворен 10. октобра 1930. Свечаности отварања присуствовали су краљ Александар Карађорђевић, кнез Павле, министар шума и руда Душан Сернец, министар трговине и индустрије Деметровић, генерални директор и председник *Selection Trust*-а и председник Управног одбора компаније Алфред Честер Бити и други представници (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 130–131). За управника Трепче постављен је инжењер Хави, а истражни радови поверени су инжењеру Зелеману (Petrović, 1940, стр. 95–97).

Сва рудишта која су припадала руднику простирали су се на 2.157 км², а рудник је био висине 865 метара. Вађење руде вршило се механички: бушењем и минирањем. Била су два главна хоризонта у руднику: 760 м кроз који се извозила руда из рудника и 610 м на коме је био тунел који је направљен ради одводњавања и разрађивања рудне масе (Воžовић, 1974, стр. 20–21). Руда је извожена електричном рударском железницом кроз велики поткоп дугачак 2.300 метара до бункера у руднику. Из бункера је руда пребацивана жичаром дугом 6.350 метара до флотације која је изграђена на обали Ибра, испод Звечана поред железничке пруге Митровица–Рашка–Краљево и пута Митровица–Рашка (Gluščević, Siminiati, Vasiljević, 1956, стр. 25). Жичара је имала висинску разлику од 232 метра, а капацитет је био 2000 т дневно. Укупно је било 67 корпи за превоз руде носивости од по 802 кг које су ишле у интервалима од 53,7 секунди, на одстојању од 134 метара. У тој се флотацији руда млела, прала и оплемењивала и тако се добијао оловни, цинкани и пиритни концентрат (Алкалај, 1937, стр. 740–741).

Фабрика у Звечану била је 3 км северно од Косовске Митровице, куда је пролазила пруга Скопље–Београд. Ту се руда помоћу дробилица ситнила, а у куглатим млиновима добијала је облик прашине, мешала се са водом и хемијским реагенсима, пумпала се затим у машине за сепарацију и путем процеса флотације добијао се концентрат који се после сушења товарио у вагоне и слао железницом даље (Воžовић, 1974, стр. 21). У Звечану је била и Генерална дирекција Трепче. Управа се делила на административно, набавно, технолошко и геолошко одељење, поред којих су постојали књиго-

5 Радничке новине истичу да је у посао инвестирано преко 50 милиона динара (*Радничке новине*, 1. јануар 1938, бр. 1). М. Гавриловић наводи да је првобитни капитал друштва био 750.000 енглеских фунти, али како је његов највећи део уложен у радове и послове око организације, капитал је био повећан на 1.250.000 енглеских фунти. Са тим средствима отпочела је изградња модерног рударског предузећа у које је до 1930. било финансирано око пола милијарде динара (Гавриловић, 1933, стр. 70–71).

водство, рачуноводство и братинска благајна. Ту је било запослено 710 инжењера, техничара и административних чиновника. На челу дирекције био је Валтер Пејц, генерални директор који је заменио Хавија. Од целокупног особља у фабрици, шеснаест су били Енглези, а четири Немци (*Зейски Љасник*, 1939, бр. 804, стр. 2).⁶ С обзиром на то да је Управа већином била страна, радницима је све ово било ново: „Чудна су им била имена, говор још чуднији, справе невиђене. Трепча Минес читали су горштаци из насељене Метохије“ (*Радничке новине*, 1. јануар 1938, бр. 1).

Број радника у Трепчи повећавао се са проширењем производње (*Вардар*, 1. август 1935, стр. 2–3). Овај број је 1934. износио 1.967 запослених од чега у Старом Тргу 1.463, а у Звечану 540. Касније се број запослених кретао између 2.200 и 2.500. На дан 31. марта 1941. укупан број запослених износио је 2.643, у Старом Тргу било је 1.414 радника и 51 службеник, у Звечану 883 радника и 4.106 службеника, у топионици 177 радника и 12 службеника (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 139).⁷ Први службеници и преводиоци у руднику били су студенти из Лондона Милисав Тодоровић и Ђока Алексић. Преводилац са енглеског језика и главни рударски техничар Никола Павловић дошао је са југа Аљаске, а биле су ту и групе радника из Мичигена. Руски емигранти су били међу првим стручњацима рударских занимања, а истицали су се инжењер Авдиченко и тесарски радник Иван Маћеновски који је израдио први извозни торањ за руду, а затим је радио на изградњи жице. Такође, стручни рударски техничари и радници дошли су и из многих рудника Краљевине Југославије⁸ (Златковић, 1997, стр. 85–86).

Што се превоза до рудника тиче, радници су имали комбиновану организацију. Неки су се превозили од Портала окном рудника до хоризонта 610,

6 Набавно одељење под управом инж. Захарова организовало је рад тако да је све набавке вршило од домаћих државних и самоуправних предузећа. Руководјење хемијском лабораторијом поверено је инж. Стеви Илићу који је радио са 18 хемичара и 20 лабораната. Електричну централу, у којој је било запослено 50 стручних радника, 4 надзорника и 2 инжењера, водио је инж. Матић. Рудник Први тунел био је под управом британског инжењера Џемса Џексона, југословенских инж. Глушчевића и Димитријевића, као и руског инж. Шашкова, а било је запослено 650 радника, 2 инжењера, 8 техничара и 12 чиновника (Вукадиновић и Богавац, 2001, стр. 46–47).

7 *Радничке новине* наводе да се број запослених радника и намештеника у руднику и фабрици кретао око 2.300–2.700 људи, а да је касније број запослених опадао јер се посао механизирао (*Радничке новине*, бр. 9, 1. март 1935).

8 Крајем 1927. дошли су рударски стручњаци Јовица Маљковић и Милисав Влаховић, а потом из Сењских рудника Павле Прањић, Божа Ђумић, Јова Косова, са завршеном надзорничком школом рударске школе из Књажевца. Почетак рада рудника Стари Трг привукао је раднике и службенике из Топличког краја. На службу у Управу рудника дошао је и Михаило Златковић из села Прекадина код Прокупља, а међу најшколованијим, како наводи М. Златковић, рударским стручњацима био је Петар Лончар родом из Дрниша (Златковић, 1997, стр. 85–86).

после железничком пругом до Првог тунела, а затим ишли пешака до Ковске Митровице. Пругом се превозила смена за рад у јамама, а истовремено је служила и за превоз јамске грађе и материјала. Истом пругом превозили су се радници који су ишли у град вагонетима званим „ТРОК“, а сваки вагонет имао је три улаза с четири седишта (Златковић, 2004, стр. 81).

Требало би напоменути и здравствену заштиту радника. Братинске благајне биле су основане поводом осигуравања рударских радника и службеника који су били запослени у рударским предузећима (болести, несреће, изнемоглости, старости и смрти и за случај незапослености). Правила за њихов рад прописивао је Министарски савет. Била је једна Главна братинска благајна, а у Трепчи је била Месна братинска благајна. Она је имала Месни управни одбор, Месну скупштину и Месни надзорни одбор. Према правилу, у рукавствима су били страни држављани који су провели најмање десет година на раду у Југославији. Благајна није имала сталног лекара, већ шест хонорарних, а радила су и два стална болничара и један зубар (Златковић, 2004, стр. 82).

До 1929. Управа рудника изградила је насеље „Енглеска колонија“ за своје инжењере које је имало мали пливачки базен и тениско игралиште. Такође, направљена је зграда „Касина-Мес“ за „самце“ рударске стручњаке и инжењере.⁹ Од 1930. до 1935. направљено је радничко насеље „Колонија“ за 350 породица, затим изграђен је пут, подигнута амбуланта, основне школе, тениско игралиште и Соколски дом, урађена је и електрификација станова и канализација (Златковић, 1997, стр. 87).¹⁰

Милорад Белић, секретар Радничке коморе у Београду, наводио је да је Управа рудника одређивала живот рудара, односно стан, исхрану, боловање, лечење и слободу кретања уколико је становао у рударској колонији. Све зграде у оквиру рудника, иако их је подизала држава, биле су сопственост власника рудника, а положај рудара био је условљен висином њихове наднице.¹¹ У *Зетском иласнику* истиче се да су плате особља биле од 2.500 до 10.000 динара месечно, а плате радника 35 до 100 динара дневно. Инжењери су имали и стан и осветљење као и огрев по режијској цени (*Зетски иласник*, 1939, бр. 804, стр. 2).¹² У часопису *Вардар* наводи се да је снабдевање животним намирницама вршио одбор који је био изабран од стране рудара. Храну су плаћали 7–9 динара дневно, а стан и осветљење нису плаћали. На Ста-

9 Н. Бјелић пише да је енглески власник Трепче саградио три зграде, једну за дирекцију, другу за своју резиденцију и трећу („тројка“) за смештај својих најближих сарадника и директора највишег ранга. Та зграда је касније претворена у угоститељски објект у Звечану (Бјелић, 2019, стр. 69).

10 М. Алкалај наводи да је предузеће подигло модерну радничку колонију са заједничким становима за неожењене и посебним за ожењене, као и да су све куће биле снабдеване електричним осветљењем, водоводом и канализацијом (Алкалај, 1937, стр. 740–741).

ром Тргу била је и „модерна основна школа, а за часове одмора постојали су тон-биоскоп, читаоница, клавир, шах, домине и карте“ (*Вардар*, 1. август 1935, стр. 2–3). Пристојне стамбене прилике негиране су у листовима *Време* и *Радничке новине* где се наводило да су станови били „некадашња рударска окна“, хладни и пренатрпани.¹³ *Радничке новине* од 4. августа 1933. додају и да су животне намирнице у Косовској Митровици биле скупље него у Београду (Бошковић, 1968, стр. 331).

Због незадовољства стамбеним приликама, али и радним условима (Ђукић, 1954, стр. 14), у руднику Трепча избио је први раднички штрајк 14. маја 1936. и то у Првом тунелу у Старом Тргу.¹⁴ Њему је претходила несрећа која се догодила у јануару 1935. у којој је било шест мртвих и седам повређених рудара, за шта су *Радничке новине* окривиле „најосионију управу у нашој држави“, јер „надзорник није хтео да постави стубове у тунелима од руде и камења“ (*Радничке новине*, бр. 2, 11. јануар 1935). Такође, на издијање штрајка утицале су и три несреће у фебруару (Златковић, 1997, стр. 37; Воžовић, 1974, стр. 22–23). У штрајк је ступило 1.478 радника (из Првог тунела 396 и 1.082 из Старог Трга) (Бошковић, 1968, стр. 342). Радници су изабрали штрајкачки одбор, а за председника је био постављен Мирко Вуксановић, који је радио више година у Америци (Златковић, 1997, стр. 40). Према навођењу Мирољуба Златковића, Управа рудника покушала је да економски суздије

- 11 У Трепчи је 1930. било 742 радника, а просечна зарада била је 14.151; 1934. било је 1.918 радника, а просечна зарада је износила 8.407 динара. Када би се издвојили одбици за браћинску благајну, порезе и остало, онда би им, према навођењу М. Белића, остало мање од 10% од целокупне зараде. Просечна зарада рудара није била довољна за издржавање породице (износила је 606 динара; С. Иванић у анализи „Исхрана човека“ наводи да је минимум за издржавање појединца био 639 динара, а 4 члана породице 1.621) (Белић, 1938, стр. 9, 10–11, 13, 15).
- 12 О надницама слично пише и М. Вавић, који наводи да су доходи рудара од 1933. до 1936. били 10 до 36 динара дневно. Спољним грађевинским радницима надница је била око 10 динара, возачима 20–25 динара, копачима до 36 динара, па се од тога одбијало за доприносе и обавезе према компанији (Vavić, 1959, стр. 43, 47).
- 13 У часопису *Време* наводило се да су ти „пећински станови су страх и трепет зими кад их ниједна ватра не може угрејати“ (*Време*, 29. мај 1936). Према *Радничким новинама*, станови су били подељени у три категорије. Најбољи станови, нови и хигијенски одговарајући, били су они у којима су становали чиновници, надзорници, настојници, предрадници и неколицина боље квалификованих радника (48 станова). Друга категорија били су станови у којима су у једном кревету лежала два радника наизменично. Трећу су чинили станови који су били слични баракама које се нису кречиле и које су биле пренатрпане јер је у једном кревету било по 2 или чак 6 радника, а у неким „пећинама“ становало је по 22 радника (*Радничке новине*, бр. 45, 4. новембар 1932, стр. 5). Лоше услове становања радника наводи и М. Златковић, поготово за јамске раднике који су живели у насељима Шангај, Ранчигер, Ливада, Раша и околним селима изнад Старог Трга (Златковић, 1997, стр. 87–88).
- 14 Погледати више: Воžовић, 1974, стр. 25–45.

штрајк, тако што је забранила пекарима и трговцима да продају хлеб и друге намирнице рударима. Управо због тога се штрајкачки одбор обратио за помоћ становницима околних албанских села (Златковић, 1997, стр. 42). Штрајк је завршен 2. јуна, након преговора, а радницима је било делимично удовољено.¹⁵ Основана је и синдикална подружница Савеза рудара УРСС на челу са Мирком Вуксановићем (Златковић, 1997, стр. 44; Бошковић, 1968, стр. 338). У новембру 1936. била је основана и Трепчанска набавно-потрошачка задруга у Старом Тргу, а затим у Првом тунелу и Звечану када је прерасла у Трепчанско-звечанску задругу. Требало је да снабдева раднике прехрамбеним артиклима, као и огревом (Бошковић 1968, стр. 349). Следеће године, у јануару 1937. дошло је до другог мањег штрајка где је учествовало 600 рудара због сукоба који је настао између рударске радничке организације и управе рудника због хапшења једног рудара (*Социјални архив*, 1937, стр. 37). Штрајк је трајао 64 сата, док није пуштен на слободу ухапшени секретар синдикалне подружнице Вељко Петровић (Златковић, 1997, стр. 44; Бошковић, 1968, стр. 350-351).

Две године касније, 19. јула 1939, обустављен је рад у руднику због радничких надница. Радници у Трепчи тражили су повишицу од 10 динара (дотадашња надница била је 34 динара, а за рударске помоћнике 25 динара

15 Радници су тражили регулисање улаза и излаза из рудника, превозна средства за оне који су становали у Митровици и успутно до рудника, подизање довољног броја радничких станова, један килограм сапуна месечно, уређење електричног светла у становима које су радници подигли, а на рачун предузећа, подизање купатила ван јаме на Првом тунелу, слободу организовања у синдикалну организацију и бирање радничких повереника без уплитања предузећа и повећање надница по 10 динара на сваког радника без разлике (*Социјални архив*, јун-јул 1936, стр. 111). После 16 дана штрајка склопљен је следећи споразум – 1. Полазак на рад радништва запосленог у Првом тунелу од улаза на први тунел био би у 7 односно у 19 часова, а радна места радници напуштају у 15 односно у 3 часа; 2. О трошку предузећа спровешће се електрично осветљење у радничке станове, које су радници сами подигли на Првом тунелу. Ово се подразумевало само за оне зграде и станове који су се држали у примерној чистоћи и само за осветљење. Требало је да радници сами набављају сијалице; 3. Најдаље у року од 2-3 месеца требало је да се подигне ново купатило на површини код Првог тунела, а купатила је требало да увек буду снабдевена топлом водом, с тим што ће та купатила престати да се користе када буде подигнуто купатило напољу; 4. У току 1936. требало је да се настави са изградњом нових радничких станова по грађевинском плану предузећа у границама могућности; 5. Купатила ће бити снабдевена потредном количином сапуна; 6. Радницима је дозвољено слободно удруживање у њихову стручну синдикалну организацију која је била законом дозвољена; 7. Избор радничких повереника вршиће се сваке године на основу упутства министарства соц. политике и нар. здравља; 8. Сви радници који су учествовали у обустави рада имају се вратити на рад и према истима се неће предузимати никакве казне нити ће се моћи отпустити са рада; 9. Управа предузећа се обавезује да повећа зараду са 5 динара дневно. Услед штрајка изгубљено је 52.000 надница у висини 1.300.000 динара (*Социјални архив*, јун-јул 1936, стр. 230).

дневно), новчану надокнаду за стан и плаћен годишњи одмор (*Радничке новине*, 21. јул 1939, стр. 5), што је предузеће одбило правдајући се падом цена на светском тржишту, али су пристали да радницима на име станарине, уколико нису становали у радничким становима, плате 3 динара по надници. Поред надница, радници су тражили и побољшање осталих радних услова.¹⁶ Штрајк је трајао три недеље, а након преговора, 13. августа 1939. објављено је да се рудник затвара и да се уклоне радници.¹⁷ Осмог дана након објављивања саопштења Управа предузећа је издала ново саопштење и позвала раднике на посао. Крајем августа дошло је до нових преговора на иницијативу Министарства шума и руда. Трећег септембра 1939. потписан је колективни уговор. Енглеска управа је прихватила осмочасовно радно време, сваки радник је имао недељни одмор, а радник са стажом од три године годишњи одмор. Радници су добили накнаду за стан, бесплатно елек-

- 16 Радници су такође тражили бесплатан превоз за оне који су становали ван колонија, укидање прековременог неплаћеног рада, а уколико је то било потребно плаћање 50% више од редовних надница, као и да се радницима на местима где је температура била изнад 30 степени заведе шесточасовни рад, а да буде плаћен као осмочасовни (Златковић, 1997, стр. 46-47). Спорно је било и питање станова и огрева, јер предузеће није производило угаљ па се сматрало необавезним да даје угаљ радницима (*Радничке новине*, 30. јун 1939, стр. 7). Проблем је такође било и здравствено стање радника, јер је рудник због оловне руде, високих температура и промаје био опасан по здравље. Према извештају Братинске благајне за 1938. било је 25 смртних случајева и 75 обољења махом од туберкулозе (*Радничке новине*, 28. јул 1939, стр. 1, 6; 11. август 1939, стр. 1; 18. август 1939, стр. 7).
- 17 Преговарајући одбор и Управа подружнице УРСС постали су штрајкачки одбор. Организован је одбор за исхрану који је примао прилоге у натури од сељака, а *Радничке новине* су истицале да се око 1.200 Албанаца одрекло сваке помоћи у штрајку. Остали одбори имали су одређене задатке, а један се старао за ограничену употребу алкохола. У пралишту руде под Звечаном престало је да ради 670 од 1.076 радника. Џексон, управник рудника, изјавио је за Правду да ће предузеће држати затворен рудник 3 месеца пре него што ступи у преговоре. Генерални директор Пеџ који је дошао из Лондона био је при сличном становишту. (*Радничке новине*, 28. јул 1939, стр. 1, 6). Предузеће је истакло да се руда која није била извезена из окна могла запалити, па је позвала раднике са транспортне линије на посао и запретила им отказом. Међутим, рудари су били решени да спрече свако извожење руде. Штрајк је имао утицај и на кафеџије и трговце „Васцели дан ни пребијени грош да падне“, „Људи добро једу али ... не може рудар без каване“, „Знате, овај штрајк нас може упропастити. Ништа не можемо да продамо. Раније су радници стављали око пола милиона месечно нама“. Око 1.000 радника вратило се кућама. Рударска читаоница била је средиште штрајка, јер су се ту добијале информације – са радија или усмено (*Радничке новине*, 28. јул 1939, стр. 1, 6; 11. август 1939, стр. 1; 18. Август 1939, стр. 7). *Сељачко коло* је писало да је Управном одбору „било мало то што много зарађују па је требало да се разоре радничке организације и наметну други услови рада“. Штрајк је подржала и месна полиција (*Сељачко коло*, 1939, бр. 110, стр. 6-7). У *Сељачком колу* износи се да је један Арнаутин, раднички повереник у руднику, пребијен у својој њиви од стране жандарма јер је позивао раднике на штрајк (*Сељачко коло*, 1939, бр. 114, стр. 7).

трично осветљење и уместо повишице посебан додаток у новцу. Тако је рад рудника настављен 4. септембра 1939. (Златковић, 1997, стр. 51).

ТРЕПЧА – РУДНИК СА НАЈВЕЋИМ ЕКСПЛОАТАЦИОНИМ КАПАЦИТЕТИМА НА БАЛКАНУ

Копови трепчанских рудника обиловали су оловном и цинканом рудом и према капацитету инсталација могло се годишње извући око 80.000 тона оловне и цинкане руде (Гавриловић, 1933, стр. 70–71). У Старом Тргу дневно се вадило 1.600 т руде (око 50.000 месечно). Углавном је олово из Трепче ишло преко Солуна у Белгију, а затим у мањој мери у Француску, Немачку и друге земље (*Vardar*, 1. август 1935, стр. 2–3). Нова постројења била су изграђена 1939. и 1940, захваљујући којима је порастао годишњи капацитет (Nikolić, 1999, стр. 142).¹⁸

ТАБЕЛА 1: Производња у Трепчи 1930/31–1939/40 (PRODUCTION IN ТРЕПЧА 1930/1931–1939/1940)

ГОДИНА	РУДА ТОНА	САДРЖАЈ ОЛОВА	САДРЖАЈ ЦИНКА	САДРЖАЈ СРЕБРА	САДРЖАЈ БАКРА	САДРЖАЈ БИЗМУТА	САДРЖАЈ ПИРИТА
1930/31.	273.920	34.005	20.911	40.250	548	9.79	256
1931/32.	397.963	38.482	35.152	45.180	796	17.11	6.302
1932/33.	335.869	47.722	46.402	49.951	1.071	23.04	892
1933/34.	589.081	52.115	50.453	54.204	1.178	25.33	9.390
1934/35.	597.188	54.115	51.491	54.221	1.194	25.68	39.340
1935/36.	588.594	52.534	45.529	56.681	1.177	25.12	57.037
1936/37.	638.729	58.250	38.853	63.343	1.277	46.43	70.854
1937/38.	655.892	59.525	39.149	69.649	1.311	54.12	100.027
1938/39.	616.073	53.789	30.275	68.738	1.232	72.08	85.072
1939/40.	698.760	60.352	25.686	85.603	1.407	115.46	84.964

(Kosovska Mitrovica i okolina, 1979, стр. 132)¹⁹

¹⁸ Изграђено је 6 коритастих пећи, димњак висине 122,5 м, три котла капацитета 280 т за рафинацију олова, једна купелациона пећ за производњу анодног сребра, филтери и друга пратећа постројења (Погледати више: Ђокић, 1977; Николић и Кокерић, 1988).

Просечна цена једне тоне руде у Трепчи, од ископа до испоруке флотацији, у целом периоду рада рудника до 1941. износила је 89,9 динара, а просечна цена флотације 44,2 динара (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 133). Цена цинка и олова расла је непрестано, 1931. олово је плаћано са око 15 шилинга, а 1937. 36 шилинга. У истом раздобљу је цинк скочио са 14 на 37 шилинга (*Радничке новине*, 1. јануар 1938, бр. 1).

Рудник Трепча имао је своју електричну централу снаге од 15.000 kWh, која је снабдевала предузеће електричном енергијом. Централа је имала два инжењера, особље и специјална ложишта за сагоревање домаћег угља из рудника Косово у Обилићу (Petrović, 1940, стр. 97–98).²⁰ Због сталног повећања цена угља, пред крај тридесетих година наступиле су тешкоће у снабдевању, па је компанија 1937. за 700.000 динара купила концесију за истраживање угља Прилужје површине 64.833.50 м². До краја 1940. централа је произвела 237.142.485 kWh електричне енергије (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 133).

Због унапређења рада рудника Трепча, енглеска компанија имала је у плану изградњу топионице и рафинерије олова. Да би то постигла, требало је да прикупи средства за инвестирање, а од југословенске владе обезбеди концесије у погледу права располагања производњом метала и девизним средствима добијеним од њихове продаје.²¹

Такође, основана су два акционарска друштва Топионица олова а. д. Звечан и Топионица а. д. Шабац. Председник обе ове компаније постао је Алфред Честер Бити. Топионица олова је завршена током октобра 1939. са почетним капацитетом од 28.000 тона олова годишње, а почетни капитал износио је 236.000 фунти стерлинга и 60 милиона динара. Прва пећ топионице пуштена је у погон 21. децембра 1939, а прве количине олова добијене су марта 1940. Цена производње једне тоне рафинисаног олова рачунатог за тромесечје октобар–децембар 1940. износила је 10.065 фунти стерлинга.²²

Од 1930. до 1940. енглеско друштво имало је добит од 2,37 милиона фунти, односно преко пола милијарде динара (*Радничке новине*, 10. јануар 1941,

19 М. Алкалај наводи да је количина за прераду била 1930/31. 256.000 тона, а 1935/36. 538.000 тона. Такође, 1930/31. добијено је 41.000 оловног концентрата, 32.000 цинканог, а 1935/36. 63.000 оловног, 82.000 цинканог и 57.000 т пиритовог (Алкалај, 1937, стр. 740–741). А. Хадри наводи да је 1930/31. ископано 250.000 тона руде, а 1939/40. 700.000 тона. Повећала се и производња концентрата олова од 41.000 на 50.000 тона, а концентрата цинка 33.000 на 44.000 тона (Хадри, 1967, стр. 63). Према рударско-топионарској статистици за 1931/32. производња у тонама била је 481.002 сирово оловно цинкана руда, 52.783 оловни концентрат, 72.284 цинкани концентрат и 6.243 пирит (*Rudarska i topionička statistika Kraljevine Jugoslavije za 1931/32, 1936*, стр. 44–77).

20 Архив Југославије, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије, Фонд 65, 65-1192-2276.

бр. 2, стр. 1). Само у року од две године 1935/36. и 1936/37. компанија је остварила чисту зараду од преко милион фунти (1937. чиста добит износила је 204 милиона 504 хиљада фунти) (*Радничке новине*, 1. јануар 1938, бр. 1; *Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 134–138). Захваљујући овоме, цена Трепчиних акција на лондонској берзи била је изнад номиналне вредности, 1936. износила је 24 шилинга и 5 пенија или око 400%, а после Априлског рата пала је на 57,10% номиналне вредности (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 134–138).

Оно што је доприносило добром пословању компаније био је и њен повлашћени положај у погледу опорезивања. Она је за период од 1. јануара 1931. до 31. децембра 1945. била ослобођена допунских пореза које су плаћала југословенска акционарска друштва, а поред тога ограничене су и њихове обавезе за плаћање бановинског²³ и општинског пореза на 10% и 20%. Приликом оснивања Топионице олова а. д. и Топионице цинка а. д. обе компаније су добиле знатне олакшице и ослобођене су пореза на дивиденде које су исплаћиване у Енглеској (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 139). Такође, требало би напоменути и да је *Trepca Mines Limited* била власник 2.000

21 Југословенска влада донела је два декрета 30. јуна 1938. којима су биле регулисане основне повластице енглеске управе. Оба декрета су у завршним одредбама садржала клаузуле о девизним приходима. Оне су предвиђале да би питање слободних девиза, које је компанија требало да стави на располагање држави или другим организацијама које су радиле за рачун државе, требало да се регулише посебним уговором између компаније и Народне банке Краљевине Југославије. Важност ових концесија као и уговора о девизним приходима одређена је на 15 година од дана ступања на снагу. На основу ових декрета владе, југословенски министар финансија је 1. јула 1938. донео одлуку у којој је прецизирано да компанија *Trepca Mines* има право слободног располагања са 45% укупно остварених девиза, док је 55% била обавезна да продаје држави. На основу овог уговора компанија је повећала свој капитал од 1.125.000 на 2 милиона фунти стерлинга, а ово повећање је било намењено откупу концесија које су имале компаније *Койаоник Mines Limited*, *Ново Брго Mines Limited* и *Злејово Mines Limited*, са којима је Трепча августа 1938. извршила фузију (*Радничке новине*, бр. 50, стр. 8).

22 Изградњом топионице и рафинерије компанија је повећала своје укупне инвестиције у Трепчи на 1.053.169 фунти стерлинга, а заједно са другим компанијама које је преузела сума инвестиција износила је 1940. 1.860.628 фунти. Ова улагања су била веома рентабилна. Енглеска предузећа која су припадала *Selection Trust*-у у Лондону уложила су капитал југословенским филијалама 256 милиона динара од којих је 241 падало на Трепчу. Кредити од стране централе организације достигали су 110 милиона динара од којих је 6 милиона динара ишло Трепчи, док су сировине и готова роба износили 29,7 милиона динара (*Радничке новине*, бр. 50, стр. 8).

23 Косово и Метохија у периоду од 1929. до 1941. налазили су се у оквиру три југословенске бановине: Моравске, Вардарске и Зетске. Митровички срез припадао је Зетској бановини (поред Ђаковичког, Источког, Пећког и Подримског среза) (*Закон о називу и њојели Краљевине на ујравна њојручја*, 1929, стр. 4–5).

акција Привилеговане аграрне банке а. д. у Београду (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 139).

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ РУДАРА И ЖИТЕЉА КОСОВСКЕ МИТРОВИЦЕ ПОД УТИЦАЈЕМ РУДНИКА ТРЕПЧА

Рудник Трепча допринео је не само привредном развоју Косова и Метохије већ и културном, здравственом и спортском напредовању становништва. У оквиру рудника биле су одржаване позоришне представе и концерти. Културно-уметничко друштво „Абрашевић“ (основано у јулу 1933. у Косовској Митровици) (Павловић и др., 2012, стр. 43) одржало је у марту 1939. у Старом Тргу и Првом тунелу позоришне представе „Закопајте мртве“ Ирвина Шоа и „Микро и порезник“ Живорада Михајловића (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 176). Због значаја рудника, поједина друштва добила су његово име, као што је било музичко друштво „Трепча“ (основано 1937), које је имало хор, дувачки и тамбурашки оркестар, а наступали су у кафани Лондон у Косовској Митровици (Вукадиновић и Богавац, 2001, стр. 188).

Били су основани и раднички фудбалски клубови „Трепча“ (1932) и „Стари Трг“. ФК „Стари Трг“ основан је због супарништва „Трепче“ и „Борца“ (клуб косовскомитровачког војног гарнизона). Ту су играли радници из Старог трга и Првог тунела и он се једини такмичио у Скопском лоптачком савезу, под чију су надлежност припадали сви клубови на југу земље. Грађани су обично навијали за „Звечан“, а радници Трепче за „Трепчу“ односно „Стари Трг“ (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 180). Захваљујући приватној иницијативи енглеске компаније, фудбалски клуб „Трепча“ добио је 1938. ново игралиште. Енглеска компанија је такође организовала и фудбалско такмичење сваке године за куп Честера Битија (клубови су се такмичили и у оквиру Скопског лоптачког подсавеза и Косовске ногометне жупе) (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 181).

Поред фудбала, за раднике је била изграђена зграда за гимнастику „Сколски дом“ (Златковић, 1997, стр. 89), а радници су се бавили и лаком атлетиком у оквиру атлетског клуба основаног 1933. у Косовској Митровици. Шах-клуб „Трепча“ основан је крајем 1934. и спадао је у десет најбољих у земљи. Током 1935. основан је и спортски бициклички клуб „Трепча“ са 29 чланова (Вукадиновић и Богавац, 2001, стр. 117–118). Такође, крајем тридесетих година, на челу са радником из Трепче Миланом Михајловићем, основана је и подружница Српског планинарског друштва у којој је било окупљено око 40 чланова, чиновника и инжењера из Трепче (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 183).

Енглеско присуство било је значајно и за развој спортова који су били доступни богатијим људима, као што је био тенис (изграђена су два играли-

шта за тенис 1938. у Косовској Митровици). Није било такмичења у тенису, а 1937. гостовала је екипа најпознатијих београдских тенисера предвођена Љубишом Радовановићем (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 181). Такође, помогли су оснивању стрелачког клуба (1934) и аеро-клуба (1936) (Вукадиновић и Богавац, 2001, стр. 118).

Енглеска управа допринела је и развоју културно-забавног живота у Косовској Митровици, која је важила за културни центар у деценији пред Други светски рат. На позив енглеских инжењера гостовали су у Косовској Митровици познати џез оркестри из Европе и Америке, али су наступали на затвореним забавама и уз скупе улазнице (Вукадиновић и Богавац, 2001, стр. 188-192). Такође, доласком из Америке једна група радника утицала је на отварање кафана. У насељу Шангај биле су отворене четири кафане (Златковић, 1997, стр. 89).

Захваљујући помоћи управе рудника Трепча, здравствене прилике у Косовској Митровици биле су побољшане. Једна од најопремљенијих болница (архитектонски и модерном медицинском техником) у Краљевини Југославији била је подигнута у Косовској Митровици 1938, захваљујући 3 милиона динара које је Трепча поклонила и 3 милиона на рачун отплате пореза са роком од десет година које је позајмила (бановина је покрила остатак из свог буџета) (*Зейски иласник*, бр. 827, 1940, стр. 3; Вукадиновић и Богавац, 2001, стр. 111-114; *Косовске новине*, 5. новембар 1937).

ТРЕПЧА ИЗМЕЂУ ЈУГОСЛАВИЈЕ, БРИТАНИЈЕ И НЕМАЧКЕ

Уочи Другог светског рата, Немачка је показала заинтересованост за добијање лиферација руда и метала из постојећих рудних налазишта у Југославији, нарочито из рудника Трепча. Тиме је требало да се плати половина вредности зајма који је Немачка дала Југославији у јулу 1939. за набавку авиона и топова у Немачкој. Немачки генерални конзул у Београду, Франц Нојхаузен, изјавио је да је Немачка спремна да испоручи Југославији оружје у замену за лиферовање сировина, односно олова и бакра. Нојхаузен је понудио да Немачка стави на располагање потребан персонал за организовање производње коју би преузела за своје потребе (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 141; Avramovski, 1972, стр. 63; Avramovski, 1961, стр. 132-135).²⁴

24 Овој ситуацији погодовао је штрајк који је 1939. издио у Трепчи и обустава рада у руднику. Директор економско-политичког одељења Министарства иностраних послова инструирао је 24. августа 1939. немачко посланство у Београду да испита да ли је југословенска влада спремна да искористи насталу ситуацију услед обустављања производње у Трепчи и да узме рудник у своје руке. То је допринело да енглеска компанија попусти захтевима штрајкача 1939. Након овога, југословенска влада није имала никакву могућност за успостављање контроле над рудником (Avramovski, 1973, стр. 249-250).

На почетку Другог светског рата југословенска влада је одбила британску понуду да откупи целокупну производњу Трепче, Бора и средњоевропских рудника олова, цинка и бакра, већ је у октобру 1939. тражила од енглеске компаније *Trepca Mines* и од француске компаније борских рудника да предају целокупну производњу на располагање држави на неодређено време, са чим се енглеска компанија није слагала.²⁵ Такође, Немачка је у октобру 1939. склопила са Југославијом протокол који је предвиђао испоруку оружја Југославији, за шта је Југославија требало да плати испоруком три групе стратешки значајних производа за Немачку (олово, оловна руда, оловни концентрат, бакар, бакарна руда, антимон, алуминијум и конопља, стари метали, свиње, масти, дрво, перје и други производи) (Đorđević, 1960, стр. 174–175).²⁶ Поред овог споразума, југословенска влада је закључила и споразум са Италијом за увоз авиона и преузела обавезу да Италији испоручи олово у вредности од 20 милиона лира (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 143–144).

До компромиса између југословенске владе и енглеске компаније дошло је потписивањем провизорног уговора између Народне банке Краљевине Југославије и компаније 21. децембра 1939.²⁷ Међутим, у мају 1940. Југославија је потписала нови споразум са Немачком којим је требало да надокнади све количине олова, оловног концентрата и бакра, које није послала. Наиме, у току октобра 1939. био је редукован протокол о наоружању, чиме је била смањена количина испоруке, па је југословенска влада одуговлачила са испоруком сировина (Avramovski, 1975, стр. 39–42). Након слома Француске, Југославија је морала да подреди целокупну спољну трговину Немач-

25 Југословенска влада је ову одлуку донела на основу члана 119. српског рударског закона из 1866. који је влади давао право да купује за потребе државе производе домаћих рудника по цени која ће бити одређена споразумом са концесионарима. Енглеска компанија је сматрала да Југославија не може да искористи ову одредбу јер је Трепча производила концентрат олова а не чисто олово, а југословенска држава није имала постројења за прераду концентрата. Поред тога, компанија *Trepca Mines* позивала се на декрет који је југословенска влада донела 30. јуна 1938. и којим је сама ограничила обавезе енглеске компаније до јануара 1941. за покривање потреба југословенске државе и приватних фирми за оловом максимално до капацитета рафинерије односно до 12.000 тона годишње. Такође, енглеска компанија је истицала да је производња британских рудника у Југославији веома значајна за британске интересе и да због тога британска влада не може да дозволи југословенској да своје надавке оружја исплаћује материјалима који су властништво британских држављана (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 145).

26 Између осталог, Југославија је требало да до краја октобра испоручи 500 тона олова и 1.000 тона оловног концентрата. Од 1. новембра 1939. до коначне исплате наоружања примљеног од Немачке сваког месеца је требало да даје 500 тона олова и 2.000 тона оловног концентрата, с тим што је требало да се количина олова после пуштања у рад топионице у Звечану повећа на 1.000 тона месечно. Испорука је требало да се заврши до средине 1940. (Avramovski, 1975, стр. 144).

кој и није извозила сировине у земље које су се налазиле у рату са Немачком. Тако је Енглеској било онемогућено да извози олово и цинк из Југославије. Последња испорука била је у августу 1940. када је из Трепче у Солун пребацила 302 тоне олова. Ипак, пошто испоруке руда и метала Немачкој у замену за наоружање нису биле извршене до 30. јуна 1940. и с обзиром на допунски југословенско-немачки споразум од 1. августа 1940, провизорни уговор између Народне банке Југославије и *Trepca Mines ltd*-а био је обновљен 11. новембра 1940, тако да је његова важност продужена до 31. марта 1941, односно до краја пословања компаније у Југославији (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 147–148).

ИЗВОРИ

Необјављени извори

Архив Југославије, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (Фонд 65).

Штампа и периодика

Вардар

Време

Зейски гласник

Јужни џреїлег

Косовске новине

Радничке новине

ЛИТЕРАТУРА

Avramovski, Ž. (1972). Ekonomski i politički ciljevi nemačkog izvoza naoružanja u balkanske zemlje uoči Drugog svetskog rata. *Vojnoistorijski glasnik*, 2, 61–88.

Avramovski, Ž. (1973). Pokušaj Nemačke da veliki štrajk rudara „Трепче“ iskoristi za kontrolu nad rudnikom. *Kosovo*, 2, 245–252.

27 Према овом споразуму, требало је да енглеска компанија југословенској држави или организацији коју она овласти стави на располагање до 70% целокупне производње пирита. Преостали део од 30% производње изузев пирита компанија је могла слободно да продаје и да добијене девизе користи за своје потребе у Лондону. Део ових производа који је требало да буде стављен на располагање – франко-вагон у Звечану – требало је да буде исплаћен компанији од стране Народне банке по налогу и на рачун државе. Цена за ове производе била би обрачунавана у доларима на бази цена на унутрашњем америчком тржишту, умањена за транспортне трошкове од Звечана до Њујорка (*Kosovska Mitrovica i okolina*, 1979, стр. 146).

- Avramovski, Ž. (1961). Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči Drugog svetskog rata. *Istorija 20. veka: zbornik radova*, 2, 5–161.
- Avramovski, Ž. (1975). *Treći Rajh i Borski rudnik*. Bor: Muzej rudarstva i metalurgije „Bor“.
- Алкалај, М. (1937). Рударство. У: А. Јовановић (ур.), *Сјоменица двадесетийейшїоодишњице ослобођења Јужне Срдије 1912–1937 (739–748)*. Скопље: Одбор за прославу двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије.
- Бановина Вардарска: *Ойшїи иреїлег: Алманах Краљевине Јуїославије – йоседно издање*. (1931). Скопље: Краљевска Банска управа у Скопљу.
- Белић, М. (1938). *Рударсїтво у Срдији: йоложај, законска зашїишїа и осїурање рударских радника*. Београд: Штампарија Млада Србија.
- Бјелић, Н. (2019). *Казивања о Треїчи 1303–2018*. Београд: Службени гласник.
- Вождовић, В. (1974). *Rudarska četa*. Београд: Vojnoizdavački zavod.
- Бошковић, Б. (1968). Раднички покрет на подручју копаоничко-ибарских рудника (до 1941). *Токови револуције*, 3, 327–374.
- Vavić, M. (1959). *Svetlost na olovnim horizontima: fragmenti o štrajkovima trepčanskih rudara*. Stari trg: Odbor za proslavu dvadesetogodišnjice drugog štrajka rudara Trepče.
- Букадиновић, З. и Богавац, М. (2001). *Срїска йросветїа и кулїура у Косовској Миїрловици: 1836–1941*. Приштина: Институт за српску културу.
- Гавриловић, М. (1933). *Приврега Јужне Срдије*. Скопље: „Немања“ – задужбинска штампарија Вардарске бановине.
- Gluščević, B., Siminiati, S., Vasiljević, B. (1956). *Rudnici i topionica olova i cinka Trepča*. Zvečan: Štamparija Trepča.
- Димитријевић, С. (1949). *Каракїтерисїике индусїтрије и рударсїтва дивше Јуїославије*. Београд: Друштво економиста Србије.
- Dimitrijević, S. (1962). *Privredni razvitak Jugoslavije 1918–1941*. Београд: Visoka škola političkih nauka.
- Бокић, В. (1977). *Меїшлурїија сирової олова у шїоїионици „Треїча“*. Звечан: Штампарија Трепча.
- Ђорђевић, В. (1960). *Pregled ugovorne trgovinske politike: od osnivanja države Srba, Hrvata i Slovenaca do rata 1941. godine*. Zagreb: JAZU.
- Букић, Б. (1954). *Два шїрајка рудара Треїче*. Београд: Рад.
- Закон о називу и йодели Краљевине на уїравна йодручја: са Законом о данској уїрави, – уредбама о дуцейїирању дановина, – решењем о усїановљењу окружних инсїекїорайша, – и уредбом о йроменама йодручја срезова и ойшїина*. (1929). Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Златковић, М. (1997). *Наш завичај Сїшари Трї*. Косовска Митровица: Општинска библиотека „Вук С. Караџић“.
- Златковић, М. (2007). *Рудник и рударско насеље Треїча – Сїшари Трї: 1927–2007*. Звечан: М. Златковић.
- Златковић, М. (2004). *Треїчански рудари Средрне йланине*. Београд: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“.

- Kosovska Mitrovica i okolina. (1979). Priština: Institut za istoriju Kosova.
- Nikolić, B. (1999). Šezdeset godina metalurgije olova „Трепча“ у Zvečanu. *Metalurgija*, 5 (2), 141-156.
- Николић, Б. и Кокерић, Б. (1988). Развој рударства, металургије и хемијске индустрије Комбината „Трепча“. *Обележја*, 4, 79-86.
- Nikolić, B., Trajković, S., Vajić, S., Vujačić, V. (2017). Ninety years of mining and metallurgy in Treпча – sever conglomerate (part II). *Underground mining engineering*, 31, 45-66.
- Павловић, М., Бонџић, Д., Гаталовић, М., Пантелић, И., Антонић, Г., Миликић, Р. (2012). *Косово и Метохија: век важних догађаја: 1912-2012*. Београд: Институт за савремену историју.
- Petrović, Z. (1940). *Industrija i rudarstvo Južne Srbije*. Beograd: Industrijski kurir.
- Reich, F. (1933). *Систематика електричних централа Краљевине Југославије: сјање у јулу 1932*. Zagreb: Savez električnih centrala Savske banovine – Klub strojarskih i elektrotehničkih inženjera Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata.
- Rudarska i topionička statistika Kraljevine Jugoslavije za 1931/32*. (1936). Beograd: Ministarstvo šuma i rudnika.
- Simić, V. (1951). *Istorijski razvoj našeg rudarstva*. Beograd: Izdavačko-štamarsko preduzeće saveta za energetiku i ekstraktivnu industriju Vlade FNRJ.
- Treпча: rudarsko-metalurško-hemijski kombinat olova i cinka: jubilarна monografija*. (1974). Kosovska Mitrovica: Treпча.
- Урошевић, А. (2001). *О Косову. Антропогеографске студије и други сјиси*. Приштина: Књижара „Свети Сава“.
- Хадри, А. (1967). Косово и Метохија у Краљевини Југославији. *Историјски гласник*, 1-2, 51-84.
- Чемерић, М. (1937). Трговина, занатство, индустрија и кредитне установе од 1875 до 1937. године, У: А. Јовановић (ур.). *Сјоменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Срдије 1912-1937 (685-732)*. Скопље: Одбор за прославу двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије.
- Wray, D. A. (1921). *The geology & mineral resources of the Serb-Groat-Slovene state: being the Report of the geologist attached to the British economic mission to Serbia*. London: His Majesty's Stationery Office.

BOŽICA Ž. SLAVKOVIĆ MIRIĆ

THE INSTITUTE FOR RECENT HISTORY OF SERBIA, BELGRADE

THE DEVELOPMENT OF THE TREPČA MINE BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Summary

In the period between the two world wars, the Trepča mine was very important. Among the mines, Trepča was the first in the Balkans, and the second in Europe. In 1924, a British company *Selection Trust* from London started exploring the mining potential of Trepča and in 1927 the company purchased concessions for the exploitation of the ore. Soon, there was opened a new mine “Stari Trg”. A ropeway was built from Stari Trg to Zvečan and a road from Kosovska Mitrovica to Stari Trg. Equipment for mining and flotation was, for that time, very modern. The entire work on the construction plant and equipment installation was done quickly. A large calorific power station was built for supplying the mine with electricity. A workers' colony, where the workers lived, was also built. In Trepča, the first workers' strike broke out in 1936.

The Trepča mine was full of lead and zinc ore and annually it provided about 80,000 tons. Mainly from Trepča, the lead went through Thessaloniki to Belgium, then to France, Germany, and other countries. The production of Trepča was constantly growing. Lead smelters and refineries were made after the Yugoslav government decree of June 30, 1938. Based on this decree, the company Trepča Mines had the right to freely dispose with 45% of total foreign currency, while 55% was required to sell to the state. Also, Trepča Mines Limited was the owner of 2,000 shares of the Privileged Agrarian Bank A. D. in Belgrade. In addition, on October 8, 1937, this company approved a loan to Zeta Banovina in the amount of 6,000.000 dinars for the construction of a hospital in Kosovska Mitrovica.

On the eve of World War II, Germany had shown interest in Trepča, but the British company had opposed it. However, Yugoslavia had to subordinate foreign trade to Germany after the breakup of France. With this, Germany made it impossible for England to export lead and zinc, although the mine was owned by the British. The English company operated in Yugoslavia until March 31, 1941.

In addition to industrial, mining, and commercial importance, the Trepča mine also had a social and cultural significance to Kosovska Mitrovica and its surroundings in the period between the two world wars. The English contributed to the development of some sports and the organization of sports competitions, jazz orchestras were invited, they also organized events for religious holidays. Various societies and clubs with this name were founded (musical association, football club, chess club, bicycle club, athletic club). This improved

the social and daily life of Kosovska Mitrovica, as well as the entire territory of Kosovo and Metohija in the mentioned period.

Keywords: Kosovo and Metohija; Kosovska Mitrovica; Mining; period between the two world wars; Тrepча.